

Bánóci Zsuzsa

FÉSZEK MŰVÉSZEK CLUBJA 1901–1949

Az egyesületet több mint 90 évvel ezelőtt 1901-ben alapították.¹ A századfordulón az egyesület alapítás, más szervezeti formákkal együtt, – a gazdasági fejlődés és szellemi forrongás velejárájaként – általános jelenség volt. A polgárosodás adta lehetőségeken túl a művészeket is összefogásra készítette megváltozott társadalmi és anyagi helyzetük.

A számarányukban megnövekedett művészek szabad művészeti foglalkozású polgárok lettek², eltérő művészeti felfogással, ellentéteket okozó életkörülményekkel. A kisszámú állami támogatásért, megrendelésért valóságos harc folyt köztük, amelyet végül a befolyásos művészek szereztek meg. A művészek nagy többsége választhatott a közönség igényeinek kielégítése vagy a nyomor között.

A megszottságukban kiszolgáltatott művészek szemében is megnőtt – a más területen már létező – szakmai, érdekvédelmi tömörülések szerepe. A különböző érdekek mentén különböző csoportosulások alakultak.³ E szerveződések indulásukkor kis taglétszámmal és még kisebb társadalmi súllyal rendelkeztek; ez utóbbit kívánták azzal emelni, hogy soraik közé igyekeztek magasabb állami tisztviselőket, arisztokratákat toborozni. E szervezetek közül számunkra roppant fontossággal bír a műcsarnoki művészettel szemben álló művészek egyesülete a Nemzeti Szalon, amely mind szellemében, mind szervezeti formájában a Fészek előképének tekinthető.⁴

A Nemzeti Szalon olyan egyesület volt, amely kizárta keretei közül a politikát, a magyar művészet szolgálatára buzdított művészt és laikust egyaránt. Formailag érdekvédő, szakmai egyesület, kiállítóterem és klub. A kötetlen klubélet mellett viták, előadások segítették a művészek tájékozódását. Mindezek megvalósításához önálló székházat is szereztek. A klubtagok sorába beválasztott, meghívott arisztokraták, képviselők és más prominens személyek igyekeztek mecenálni a Szalon tagokat. Sajnos 1896-tól a székházcsere következtében az intézmény profilja megváltozott; klub jellege megszűnt 1899-ben, csak mint kiállítóterem és egyesület működött tovább⁵.

A társadalmi, gazdasági háttér, a szellemi forrongás, a Nemzeti Szalon példája együttesen eredményezte, hogy 1901-ben 100 művész létrehozta azt a sajátos szervezeti egységet, amely a művészek gondjainak enyhítése mellett főként a művészet ügyét igyekezett szolgálni Fészek klub néven⁶. Bár formája a kedvelt szakmai tömörülési forma az egyesület lett, mégis megkülönböztette a többi művészeti egyesülettől az, hogy minden művészeti ágat magába foglalt ugyanakkor ötvözte az úri, polgári társági élet több formáját: klubot, kaszinót és szalont egyaránt, miközben megőrizte a művészvilág jellegzetes kávéházi asztaltársaságait⁷ is. A különböző művész asztaltársaságok nyilvános éttermekben, kávéházakban a civilek kíváncsi szemei előtt működtek, amely kíváncsiság egyrészt hízelgett a művészeknek, másrészt viszont roppant zavaró volt számukra, hogy problémáikat, vitáikat mások, idegenek is hallgathatták.

Az együvé tartozás, az összefogásra kényszerítő körülmények és a polgári civil

világtól való elkülönülés vágya éppoly fontos okok a klub létrejöttében, mint az, „...hogy kölcsönös szeretetben és becsülésben találkozhassanak...és termékenyítő eszmecsere útján szívük közös ideáljának, a művészetnek szolgálhassanak.”⁸

A művész asztaltársaságokat, melyek végülis a klub alapját képezték ez a kölcsönös megbecsülés, egymás iránti szeretet és az azonos felfogás hozta létre és tartotta össze. S a baráti asztaltársaságok adták közel egy évszázadon keresztül a klubéletének savát-borsát is.

A különböző művészeti felfogású asztaltársaságok között azonban jelentős ellentétek voltak. Tolnay Ákos festőművész – akinek 1926-os visszaemlékezése alapján rekonstruálhatjuk a klub alapítás indítékait és a szervezés folyamatát – erről így ír: „Ha néha-néha nagyobb közös ügy megtárgyalása vált szükségessé, valamilyen hivatalos fórum meghívására a sok kis társaság közösen jelent meg, ilyenkor látszott leginkább, mennyire széjjelforgácsolta az erőket a sok különféle vélemény. Megegyezni, közösen megállapodni, egy véleményen lenni és közösen valamit akarni nagyon nehéz volt.”⁹ Ezért alakult ki a laikusok körében az a vélemény a művészekről, hogy közöttük örökös a harc, egymással megegyezni nem tudnak soha. Talán e vélekedés is elősegítette, hogy az asztaltársaságok a klub ügyében félretették ellentéteiket.

A közös klub gondolata a „royalisták” körében vetődött fel,¹⁰ talán, hogy a Nemzeti Szalon próbálkozását, némi dacból, ők valósítsák meg. (Tolnayék törzshelye a Royalban volt, ezért is hívták őket „royalisták”-nak. A képzőművész társadalomban a Múcsarnok köré tömörült művészek közé tartoztak, s így konzervatívnak számítottak.)¹¹ Tisztában voltak azzal, hogy mind az alapításhoz, mind a fenntartáshoz kevesen vannak, és Tolnay véleménye szerint „...ha az újonnan megalakítandó klub legalábbis olyan kényelmet és előnyöket nem biztosíthat mint egy modern kényelemmel berendezett kávéház, akkor nem életképes. Sőt: ahhoz, hogy kényelmes és kellemes legyen a klub, még nagyobb számú tagra van szükségünk, mint amennyien valamennyien az összes képzőművészek együtt vagyunk.”¹² Így jutottak arra a gondolatra, hogy a többi művészeti ágat is bevonják. A toborzás feladatát Tolnayra bízták. A szervezés nehezen indult, mert a nagyobb művész asztaltársaságok a főváros különböző helyein működtek, többek között a Nicoletti, az Abbázia, a Japán, a Baross és a Korona kávéházakban. A budaiaknak Budán volt a törzshelyük. A színészek egyrészt a Club kávéházba, mások az Emkébe vagy a New Yorkba jártak. A tagtoborzás során derült ki, hogy a színészek is klubalapításon gondolkodtak, s ez újabb lökést adott a szervezésnek, mert a közös művészkör ötletét elfogadta Hegedüs Gyula és Góth Sándor a Víg-színház két fiatal művésze is. A Zeneakadémián Szendy Árpád és Szabados Béla, az Operából Takács Mihály, míg a Nemzeti Színházból Császár Imre és Dezső József lettek a fő segítőtársak.

A szervezés következő fázisában ez a kis csapat, majd a hozzájuk csatlakozók, az előmunkálatok megbeszélésére minden hét csütörtökjén összejöttek az Operával szemben, az egykori Drexler első emeleti különtermében.¹³ Ezekből az összejövetelekből fejlődött ki a későbbi Fészek csütörtöki házi hangverseny és estély hagyománya.

1901. február 28-án már a leendő klub szervezeti formáját, tagfelvétel módját, a megválasztandó vezetőség tagjait s a kiszemelt helyiség alaprajzát vitatták meg. A Fészek alapítási dátuma 1901. április 6-a, amikor az első rendkívüli közgyűlésen 100 művész kimondta a klub megalakítását. Az első alapszabály tervezetét is ekkor

vitatták meg. Az alapszabályt a tervezet és a vita alapján Vidor Dezső, a Magyar Színház tagja öntötte végleges formába.

A közgyűlés fogadta el a különböző javaslatok közül Zilahy Gyula, a Nemzeti Színház tagjának klubnév¹⁴ ötletét. Zilahy éppen aznap délután kapott Gabányi Árpád barátjától egy rajzot gyermeke születése alkalmából. E rajz egy, a fészkében fiókáit etető fecskét ábrázolt. A rajz hatása alatt jutott eszébe, hogy a meleg otthont, s a különböző művészeti ágak nevét is magában foglaló szó legyen a klub neve¹⁵, azaz:

- F = Festők
- É = Építészek
- S = Szobrászok
- Z = Zenészek
- E = Énekesek
- K = Komédiások

A közgyűlés nagy lelkesedéssel azonnal elfogadta ezt a nevet s így a mai napig Zilahy a Fészek keresztapja.

A megalakult klub első alapszabálya nem áll rendelkezésünkre, csupán annak publikált első oldala, amely a klub célját így fogalmazza meg: „... a képzőművészek, zenészek, énekesek és színészek társas érintkezésének előmozdítása, olyképpen, hogy művészeink eddig szétszórt csoportjai egy kedves, meleg „fészek”-ben kölcsönös szeretet és megbecsülésben találkozhassanak, s ott az együttes érintkezés és termékenyítő eszmecsere útján szívük közös ideáljának, a művészetnek szolgálhassanak. Ez az intim benső kapocs adná meg az egyesületnek erkölcsi súlyát kifelé is.”¹⁶

A szeretet, megbecsülés és a művészet szolgálata az alapítók egykori szándéka az, amely meghatározta a klub szellemiségét és hagyományozódott az utódokra, nehéz, de szép, sokszor betartott és jópárszor kijátszott örökségként, de amelynek megtartását végül is minden új Fészek nemzedék célul tűzte ki.

A szép szándék valóra váltásához a klub anyagi bázisát is meg kellett teremteni. Az adományok, alapítványok és rendezvények bevételei mellett a fő forrás a tagsági díj volt.¹⁷ Az alakuló közgyűlés egy évre 60 koronában állapította meg a tagdíjat. Karlovsky Bertalan, aki szintén sokat fáradozott a klub ügyében, javasolta, hogy az első év tagdíját előre fizessék be, ő maga és még negyvenen azonnal le is tették a pénzt. A klub induláskori pénztárosa Innocent Ferenc lett, Tolnay Ákosra a leendő épület, székház ügyeit bízta. A közgyűlés jegyzőkönyve alapján kérelmezték a Széll Kálmán által vezetett Belügyminisztériumtól a klub működésének engedélyezését, az akkori előírásoknak megfelelően.

A klub nevében Vizváry Gyula színész, az első igazgató írta alá 1901. áprilisában a kérvényt. A Székesfővárosi Tanács 29573. sz. alatt jegyezte be az iratot május 2-án. A klub alapszabályát és ezáltal törvényes működését 1901. május 10-i 50977. sz. leiratóval hagyta jóvá a belügy vezetésével is megbízott miniszterelnök.¹⁸ A klub hivatalos létezése e naptól datálódik. Az immár hivatalosan is működő klub vezetőségének legfontosabb feladata volt, hogy a Tolnay által bérbevitelre javasolt épületet megszerezze és meleg otthonná alakítsa.

Az épület, mely a klubot befogadta a Kertész és a Dob utca sarkán található, kiváló helyen az akkori pesti viszonylatban, hisz szinte egy-két utca távolságban volt a Nemzeti Színház, a New York palota, a Zeneakadémia, az Operaház, a Régi Mű-

csarnok, de nincs messze az Epreskert sem. Ideális elhelyezkedése volt az egyik döntő szempont, amely miatt ezt az épületet választották. A Kertész utca 36. sz. alatti épületben a Pesti Izraelita Nőegylet Leányárvaháza működött. Az ő számukra épült 1885/86-ban.¹⁹ Tervezője Freund Vilmos (1846-1922) műépítész; a „nagykörút építője” a koraelektika, eklektika neves építésze, aki Zürichben Gottfried Semper tanítványa volt. 1866-tól Szkalnitzky Antal építészeti irodájában dolgozott 10 éven keresztül. 1875-től önállóan dolgozott, hisz ekkorra már elismert, több díjat nyert építész volt, erre az időszakra esett az Izraelita Árvaház építése is.²⁰ A Nőegylettől kapott megbízás alapján a leányárvaházat a Kainz Jánostól 1884-ben megvásárolt telken építette fel. Az építkezés kivitelezői Wellisch Sándor és Sándor Gyula építőmesterek voltak. A tényleges munkák 1885. június 8-án kezdődtek el. A háromszintes épület korszerű belső technikai berendezésekkel készült (csatornázott, vízvezetések, gázvilágításos). 1886. július 15-én már teljesen készen, berendezve várta kis lakóit.²¹ Sajnos sem Freund tervei, sem az épület korabeli külsejére vonatkozóan nincs további adatunk.

Ezt az épületet bérelte ki Tolnay a klub számára, amit az tett lehetővé, hogy az árvaház egy nagyobb, új házba költözött ekkoriban. A klub céljaira való átalakítást a Nőegylet és a Fészek Klub közös megbízásából Főző Márton építész vállalkozó kérelmezte 1901. július 8-án 46414. sz. alatt, s az engedélyt augusztus 12-én adták meg rá.²² Mindezek alapján bizonyos, hogy az átépítést Főző Márton végezte, de az vagy nem volt jelentős mértékű, vagy engedély nélkül is el kezdtek dolgozni, mivel szeptember 7-re kész volt az épület.²³

A 2460 koronából a bérleti díj és az átépítés költsége miatt berendezésre már nem futotta, azt a tagok hordták össze, s bár függöny és sok egyéb még hiányzott, az épületbelső mégis különleges volt a rengeteg képtől és szobortól, melyeket a képzőművészek adományoztak.

A nagy ügyességgel és leleménnyel elvégzett átalakítás eredményeként az olvasóterem, biliárdterem és zongoraterem mellett volt egy nagyterem is egy kis színpaddal, valamint ebédlő és iroda.

Már a helyiségek rendeltetése is tükrözte a Fészek sajátos jellegét. Nem csak a szórakozásra, társasági, klubéletre volt alkalmas, hanem a művészek szakmai bemutatóhelyként is használták. Mivel a művészek házi bemutatói elsősorban a művészkollégák „szórakoztatására” születtek, így minden művész ingyen, szakmai dicsőségből lépett fel a Fészek pódiumán, miként a közönség sem fizetett ezen előadásokért. A klub szellemiségéből és céljából eredő hagyományt napjainkig megtartották az utódok. Ez is egyik különlegessége a Fészeknek. A huszas években erről Tolnay így írt: „Nagyon kevés helyén a világnak van olyan művészklub, amely a 'Fészekkel' vetekedhetne. Sok országban néztem meg az ottani művészklubokat, sok külföldi művészt láttunk vendégül nálunk, de az az általános vélemény: ilyen klubjuk nincsen ... A Fészek a művészek otthona, lakása, szórakozóhelye. Itt kapok hangversenyt, estélyt éppen úgy, mint módot komoly művészi dolgaim és ügyeim elintézésére, társadalmi érintkezésre, olvashatok, írhatok, itt kártyázhatok és gyönyörködhetek szép és érdekes asszonyokban, mivelhogy a Fészek az egyetlen klubja Budapestnek, amelyben a tagok feleségei, hozzátartozói este megjelenhetnek nem csak az étteremben, hanem a klub összes társalgótermeiben, az olvasóban, a művészsobában is. A színházak művész-

női, a képzőművésznők mindenkor szívesen látott vendégeink, de nem csak az, aki magyar, hanem az is, aki híresség külföldről idevetődik.”²⁴

Itt kell beszélnünk arról a kuriózumról, amely a nők helyzetét jellemezte a klubban. Az a demokratizmus, ami feljűk irányult, szigorú korlátok között valósult meg. Nők ugyanis nem lehettek klubtagok. Csak feleségként vagy vendégként léphettek a klubba, de ez utóbbi esetben a növendéget hozó tag feleségének is jelen kellett lennie. A férfi tagokkal szemben is szigorú feltételek érvényesültek, mindenekelőtt az új tagok esetében. A felvétel előtt három-négy hétig a jelölt ideiglenes engedéllyel látogathatta a klubot és mindenkinek be kellett mutatkoznia. Ez alatt az idő alatt a klubtagok megismerték, leinformálták az illetőt. A várakozási idő alatt meg kellett tanulnia a klub alapszabályát, amit tökéletesen kellett ismernie hisz ennek alapján tarthatna csak be, ami a klubtagságának feltétele volt.²⁵

Mindamellet, hogy a klub elsődlegesen a művészeknek nyújtott otthont – mint ahogy arról már korábbiakban szoltunk – szívesen látták tagjaik sorában a prominens állami, politikai személyiségeket és gazdag mecénásokat is. (Ha valaki korábban nem volt művészet támogató, mint Fészek tag előbb-utóbb azzá vált, mert a gazdag polgárok felvételénél döntő szempont volt, hogy mit tett, illetve mit kívánt tenni a művészekért).²⁶

Az első években a vezetőség igyekezett az arisztokrácia sorából is tagokat toborozni, hogy a klub presztizsét ezzel is emelje. 1910-re már négy grófit és öt bárót számálhattak tagjaik között.²⁷ Mindezek a szabályok, feltételek biztosították a Fészek társadalmi súlyát és azt a pezsgő klubéletet, amiről Tolnay Ákos beszélt.

A fenti, hosszú évtizedekre igaz általános jellemzés után célszerű megsimerni magának az egyesületnek a működési rendjét, hisz végső soron az alapszabályban rögzített keretek határozták meg a Fészek életét. Már említettük, hogy az első alapszabály nem áll rendelkezésünkre ehhez az elemzéshez, de kezünkben van az 1907-es,²⁸ amely feltehetően a legfontosabb kérdésekben megegyezik az elsővel.

A klub jövedelméről, céljáról már esett szó. Tudjuk, hogy a tagok helybeliek és vidékiek egyaránt lehettek, tekintet nélkül arra, hogy „festő, szobrász, építőművész, önálló kompozíciókkal foglalkozó sokszorosító művész, tervező iparművész, énekes, zenész, színész és író”²⁹, egy feltétellel: feddhetetlen jelleműnek kellett lennie. Ugyanez vonatkozott a laikus tagokra is.

A klub választmánya egy rendes és egy választmányi tag ajánlásával benyújtott tagfelvételi kérelemről titkos szavazással döntött, de a felvétel előtt 8 napig ki volt függesztve a kérelmező neve a hirdetőtáblára azért, hogy akinek kifogása van a jelentkező személye ellen, még a döntés előtt szót emelhesse. A felvett tagok vendéget hozhattak, azzal a feltétellel, hogy a vendég nevét és címét a vendégkönyvbe beírták. Mint tag, köteles volt a tagdíjat évente fizetni, amely 1901 és 1907 között 60 korona volt. A vidéki és a külföldi tag 30 koronát fizetett. A felvétel három évre szolt, az utolsó év harmadában bárki bejelentette kilépési szándékát. Aki ezt nem tette az ismét három évre tag lett, amely olyan kötelezettségvállalást is jelentett egyben, hogy a választmány, tagdíj elmaradás esetén bírói úton, behajtással is érvényesíthette azt. Ha valaki, bár Fészek tag akart maradni, de egy éven keresztül nem fizetett tagdíjat, a választmány, akarata ellenére is kizárhatta tagjai sorából. További szigorú szabály

volt, hogy a házirendet is minden tagnak be kellett tartania, akárcsak a klub tisztviselőinek erre vonatkozó intelmeit.

A klub legmagasabb fóruma a közgyűlés, amelyet minden év első negyedévében hívtak össze. Témái: költségvetés, esetleges alapszabálymódosítás, felmentések, igazgatók és választmány megválasztása, tagok részéről benyújtott indítványok megvitatása. Az évi rendes közgyűlés mellett rendkívüli közgyűlést is össze lehetett hívni 30 tag kérelme alapján.

A klub választmánya roppant érdekes szervezet volt, ugyanis a 30 választmányi tag 2/3-a volt csak művész, míg az 1/3 nem művésztagból állt. Ez a felállás nyilván egyrészt a mecénások felé tett gesztus volt, másrészt az egyesület működtetéséhez szükséges szakemberek jogállását kívánta rendezni. (A két titkárról, pénztárosról, ellenőrrel, a háznagyról és a ház ügyvédjéről van szó.) További érdekesség, hogy a klubnak három elnök-igazgatója volt. Feltehetően azért, hogy egyikőjük mindig az intézményben legyen illetve, hogy a klub ügyeit folyamatosan intézhessék, művészi elfoglaltságaik mellett is. Az igazgatókat három évre választották, s ők egymás között döntötték el, hogy melyikőjük képviseli a házat külső ügyben, ki elnököl a közgyűlésen. A három év, így az évi közgyűlésektől függetlenül nagyobb időtartamra biztosított folyamatosságot a vezetés számára. Ez a törekvés látszik abban is, hogy bár a választmányi tagok mandátuma csak egy évre szólt, de a közgyűlés előre megválasztotta három egymást követő év választmányi tagjait, így azok felkészülhettek a rájuk váró feladatokra.

Külön kell szólni a háznagyi tisztről, amely a klub belső életének legfontosabb irányító posztja volt, hisz amellet, hogy felügyelt a klub berendezésére, javaira, támogatta és irányította a klub tisztviselőinek munkáját, ügyelt arra, hogy a tagok betartsák a szabályokat. E tiszteet hosszú időn át Tolnay Ákos töltötte be.

A Fészek-tagság az ily módon szabályozott keretek között jogos büszkeséggel hordhatta az FMC-betűkből szerkesztett jelvényt,³⁰ mely az egyesülethez való tartozást szimbolizálta, s amely vélhetően 1949-ig volt használatos.

A klubélet pozitív vonásait bemutató sorok után nem hallgathatunk – a Fészek egyik nem szívesen emlegetett, mégis a klubot jellemző és létét alapvetően befolyásoló tevékenységről –, a kártyáról sem. A klubban, mint minden kaszinóban nagyban ütték a kártyajátékokat. Az ebből származó bevétel már az indulástól hosszú évtizedeken keresztül az intézmény fenntartását biztosító – hallgatólagos – fő anyagi forrás volt.³¹ Viccek, anekdoták, visszemlékezések³² témája és színtere a Fészek kártyaterme. Olyan jellemző sajátossága a klubnak, amely nélkül el sem képzelhető a klub élete, bár már a kezdeti időkben is, sokak szemében ez ellenszenves volt.” ...Ide is betört a korszaknak egyik szomorú szenvedélye, a kártyajáték – fakad ki egyik írásában Lyka Károly – amely országszerte pusztított vagyonekat és idegeket. A Fészek költségvetésének a kártya lett a szilárd alapja. A rendőrség itt is, mint általában a kaszinókban, eltúrta a szerencsejátékokat...”³³ A klub hírnevét azonban – mint láttuk – nem a kártyacsaták, hanem a rendezvények alapozták meg.

Az újonnan alakult klub nyitását (1901. szeptember 7.) követő első nagy rendezvény a szeptember 17-én hangversennyel egybekötött estély volt.³⁴ Az első hónapokban különböző estélyek, „vernissage-bankett” szerepeltek a programban, de már a következő év februárjában. pontosabban 18-án megrendezték az azóta is hagyományos

Fészek álarcosbált. E népszerű szórakozási formát a külföldet járt magyar művészek honosították meg a párizsi mi-carême, a müncheni Fastnacht, a bécsi Gschnas maskarás játékokra emlékezve. Itthon az élőképek és jelmezes felvonulások divatja alakult ki a múlt század végén. Az Epreskertben rendeztek ilyesmit Stróbl Alajos irányítása mellett³⁵. A Fészek álarcosbáljai ezekre vezethetők vissza. A jelmezes bálók valóságos művészi attrakciónak számítottak a kifogyhatatlan ötlettel kijelölt témákat (pl. Éjjeli menedékhely, Fehér dominó bál) megvalósító jelmezek, de legfőképpen a báli dekorációk miatt.

A Fészek – szintén külföldi mintára – rendezte első kabaréestjét 1905. december 18-án. Tolnay azt állítja, hogy ennek előtte nem létezett sem Pesten, sem az országban ez a forma.³⁶ Ennek az állításnak némiképp ellentmond a Kabaré világa című könyv,³⁷ de annyi bizonyos, hogy a pesti kabaré születésének perceiben a Fészek-kabaréestekkel számolni kell. A vezetőség gondolt a leendő Fészek tagokra is, amikor 1908. február 1-én megrendezte az első gyermekbált, amely szintén hagyományteremtő esemény volt.

A szórakozás mellett a művészeti hírek, naprakész ismeretek továbbadása is jellemző tevékenysége volt a Fészeknek, a könyvtár, gyűlések, fehérasztalos megbeszélések mellett, művészeti előadások formájában is. Az első Feszty Árpád előadása volt „A művészeti ipar fejlődéséről”. A külföldet járt művészek beszámolóit mindig nagyon várt, roppant hasznos színfoltjai voltak a klubéletnek.

Maga a Fészek sok fontos esemény színtereként is működött, hisz a különféle egyesületek, művészeti tömörülések itt tartották üléseiket, s miután a Fészek tagok más szervezeteknek is tagjai voltak, szinte ezek is Fészek eseménynek számítottak. Az asztaltársaságok élete elválaszthatatlan a Fészek történetétől.

Az 1909-ben alakult baráti társaság, a Fehér Hollók,³⁸ a századelő „Bohémia” világát, szellemét testesítette meg és őrizte még akkor is, amikor ez a világ visszahozhatatlanul elmúlt. A leghíresebb társaság a Szinyei köré csoportosult művészeké volt. Az egykori Szinyei vacsorák résztvevői a majdani Szinyei Társaság tagjai alkották azt az asztaltársaságot, amelyben több évtizeden keresztül, baráti beszélgetésekben, a magyar művészet számtalan kérdésében született olyan állásfoglalás, amely később a hivatalos fórumokon meghatározóvá vált.

A vidám vagy komoly társaságokban folyó élet ellenpólusa a könyvtár, amely az újságok, könyvek révén számtalan művész alkotómunkáját szolgálta. Herman Lipót tudjuk, hogy 1909-ben itt olvasott M. Denis tollából Gauguinról és Van Goghról.³⁹

A klub első tíz esztendejében, mint a fentiekben láttuk, kialakultak azok a rendezvénytípusok, szórakozási, művelődési formák, szabályok, amelyek döntően meghatározták a klub működését jó félévszázadon keresztül. A klubnak neve, rangja lett mind a művészek, mind a „civiliek” szemében.

* * *

Sajnos a következő évtizedben nem csak a világot rengette meg a háború, de a klubon belül is csaták zajlottak. A konzervatívnak tartott vezetőség és a klubtagok között egy ideje állandó feszültség volt. 1911. májusában Herman Lipót fellépése következtében nyílt konfliktus robbant ki. A konkrét ügy, amely miatt zendülés támadt az, hogy

Szép Ernőt a választmány nem akarta felvenni tagnak, (a Fészeknek évtizedeken keresztül csak néhány író tagja volt).⁴⁰ Herman, bár tréfás formában megsértette a választmányt, az ezért járó kizárást pedig azzal kerülte el, hogy maga lépett ki. A népszerű és Japán asztaltag festő példája valóságos kilépési lavinát indított el. Napokon belül 55 elégedetlenkedő és változást akaró művész hagyta el a klubot, olyan alapító tagok is, mint Szinyei, Kernstok, Rippl-Rónai, Iványi-Grünwald. Két és fél éves huzavona, ellenségeskedés kezdődött a Japán asztal köré tömörülő művészek és a Fészek között, amely megosztotta, pártokra szaggatta a „kölcsonös szeretetben élő” tagságot és művészvilágot. A Fészek ekkori vezetősége Zboray, Bezerédy, Pálmai és Tolnay nehéz időszakot élt át. A kilépettek helyére sok új tagot voltak kénytelenek felvenni, elsősorban anyagi okokból. Ez és más kisebb-nagyobb botrány (kártya-ügy) alaposan megtépázta a klub és a vezetőség tekintélyét. A klub kezdte elveszíteni hírnevét, most már minden elégtételre hajlandó volt a vezetőség, hogy a kilépetteket visszacsábítsa. Szinyeinek felajánlották igazgatónvá választását is, bár ezt nem fogadta el, de a két nagy öreg, Szinyei és Lechner, hogy a háborúskodásnak véget vessenek, 1913. október 22-én húsz művésszel együtt visszatért a Fészekbe.⁴¹

A Fészek-történet egyik legcsúnyább, szellemével ellenkező eseménye azonban hosszú időre beárnyékolta a klub életét, amely amúgyis nehéz gondoktól volt terhes. Az álarcosbálok látványossága nem törpült el a korábbiakétól, különösen az 1914-es Black and White-é, de a bálakat, estélyeket egyre inkább különböző művészsegély alapok javára rendezték, hogy az idős, beteg, munkanélküli művészeket támogassák.⁴² Ugyanilyen segítő, támogató szándék hozta létre a Fészek első kiállítását is 1913. december 7-én.⁴³ (E kiállítástól kezdődően váltak rendszeressé a Fészek kiállítások, melyek a következő évtizedekben több-kevesebb folyamatossággal érdekes, fontos eseményei voltak a klubnak.)

A háború, a nyomor miatt az önszegélyezés vált központi feladattá, a kedélyes klubélet szinte megszűnt, a tagság egyrésze katonaként szolgált, az itthon maradottak a megélhetésükért küzdöttek, a klub szinte csak vegetált. Az 1919-es Tanácsköztársaság napjaiban vált mozgalmassá ismét a Fészek épülete. Az eseményekhez ki, ki vérmérsékletének, világnézetének megfelelően állt hozzá.

Felvetődött a művész szakszervezet létrehozásának gondolata.⁴⁴ A Fészekben működött a Rajzolóművészek Szakszervezete, a Képző- és Iparművészek Szakszervezeteinek Szövetsége, mely utóbbi elnöke a képzőművészek részéről Herman Lipót, az iparművészeké Lóránd István lett.⁴⁵ A Kertész u. 36. adott otthont a Színészek Országos Szakszervezetének is.⁴⁶ Valóságos szakszervezeti székházzá alakult a klub. A Képzőművészek Direktóriumát Pór Bertalan vezette, s azért, hogy a nagy öregeket az ügynek megnyerje (Zala, Stróbl) felkérte Bruchsteinert, a Fészek pénztárosát, hogy legyen a direktórium pénztárosa is, aki révén sok művész jutott segélyhez.⁴⁷

Már a háború ideje alatt is (1914. október 8-tól) a művészek hadivacsorát kaptak a Fészekben 1 koronáért.⁴⁸ A Tanácsköztársaság alatt is fontos kérdés volt a művészek élelmezése, melyet Lányi Dezső, Herman Lipót és Kisfaludi Strobl Zsigmond intéztek.⁴⁹ A Tanácsköztársaság 133 napja alatt fordult elő először a Fészek történetében, hogy az alapítók szándéka ellenére nem a művészet, hanem a politika uralta a klubot. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a klub „atyja” Tolnay Ákos visszaemlékezésében még a fenti, művészeket támogató intézkedésekről is hallgat, úgy

állítva be, mintha a Fészeknek semmi köze sem lett volna az eseményekhez s csupán csak az erőszaknak engedve történtek volna a dolgok a Fészekben.

Az elmúlt évtized szomorú időszaka a Fészeknek. Anyagilag tönkrement, tagsága felmorzsolódott, így 1919. őszén szinte újból létre kellett hozni a klubot.

* * *

A klub szervezésében az 1920-as években Tolnay Ákos, Róna József, Bruchsteiner Rezső és Hajdú Marcel vállaltak oroszlánrészt.

A klub megindításához a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 5.000 koronát adott. Ezzel az anyagi háttérrel a hátuk mögött csábították vissza a művészeket. A politikailag kompromittálódott tagok részben külföldre távoztak, részben kizárták a klubból. A megújuló Fészek első lépésként anyagi ügyeit hozta rendbe részvények kibocsátásával. A fellendülés első eredményeként 1921. április 11-én megvásárolták⁵⁰ az addig csak bérelt házat, sőt a mellette lévő Kertész u. 34-et is. A két házat Kiss Géza műépítész tervei alapján kötötték össze. A második és harmadik emeleten közvetlen átjárást biztosítottak a két épület között. Az új épületben a harmadik emelet felezésével két szinten vendégszobákat alakítottak ki.⁵¹ Feltehetően 1923-ban elhatározták a törzsepület átalakítását. Az igazgatóság az építész tagok ajánlására Bálint Zoltánt és Jámbor Lajost bízta meg egy többlepcsős építési terv elkészítésével. Első ütemben az udvart alakították át olasz reneszánsz stílust követve, a mai formában látható fedett árkaDOS, teraszos kerthelyiséggé. A teraszra felvezető lépcső mellé kút került Zsolnay kerámia burkolattal és Róna József kis szobrával, amelyet ma már csak fotón láthatunk a Fészek 1926-os emlékkönyvében. Az ekkor még csak „L” alaprajzú árkaDOS folyosó udvari homlokzatára, szintén Zsolnay kerámiából készült medaillonok kerültek nagy magyar művészek portréival. A kert kialakítása nyaranta étterem működését tette lehetővé, amivel a klubélet egész évben folyamatosá vált.

Valószínűleg 1924-ben elkészült a hall, a második emeleten a „T” alaprajzúnagyterem, stukkó díszítéssel, a „T” szárnyításában két áttört, stukkó díszű oszloppal, mely a terem szellőző berendezését rejtette magába. További két kisebb szoba épült, az egyik a zeneszoba zongorával, ahol a zeneszerzők mutatták be baráti körben újabb műveiket. A nagyterem másik oldalán kerek szobát hoztak létre, amelyből további két szoba nyílt a sakk és dominó, illetve kártyajátékok számára. 1925-ben a munkaprogram következő lépéseként az éttermet költöztették le a földszintre. Ezzel tökéletessé vált az étterem és a kert kapcsolata. Az étterem az egyetlen helyisége a Fészeknek, amely szinte teljes mértékben olyan látható, ahogy Bálinték megépítették. A faburkolat, a szolid stukkó díszítés, a galériát lezáró fal boltíveiben álló gipsz szobrok – Pásztor János és Kisfaludi Strobl Zsigmond művei – érintetlenül őrzik az egykori hangulatot. Az első emeleten, a volt étterem helyén üléstermet és egy könyvtárszobát, külön olvasóteremmel alakítottak ki. 1926-ra az építés utolsó fázisában az alsó hall és vesztibül belső kiképzése történt meg. Bálinték tervének utolsó ütemében egy minden szempontból modern, 600 főt befogadó koncert- és színházterem építése szerepelt, melyet a szomszédos Dob utcai épület telkén akartak felépíteni.⁵² A terv sohasem valósult meg, bár az épületet a Fészek megvásárolta. A nagy műgond-

dal megvalósított átépítés nem csak Bálint és Jámbor kvalitását hirdette, hanem a Fészek soha nem látott anyagi erejét is.

A körülmények nagyszerű lehetőséget kínáltak a Fészek számára, hogy a kezdeti szándékokat maradéktalanul megvalósíthassák. A művészvilág központjává vált. Most már nemcsak egy-egy alkalomra adott helyet a társaságoknak, szervezeteknek, hanem némelyiknek állandó székháza lett. Így például az 1920-ban alakult Szinyei Társaság, a Paál László Társaság és a Cennini Társaság működött állandóan vagy hosszabb ideig a Fészekben. E színes klubéletet jellemzi, hogy 1926-ban a Fészeknek önálló futball csapata lett⁵³ és önálló nemzetközi hírű bridzs-csapat is szerveződött.⁵⁴ Az előző időkben kialakult rendezvényskála bővült „A fiatal művészek első bemutatkozása” című előadó és zenei est sorozattal, melyet 1923. március 1-én rendeztek meg először.

A sok nagyszerű rendezvény mellett a Fészek egyik legnagyobb eseménye az 1926. áprilisi, jubileumi közgyűlés volt. A negyedszázados évforduló tiszteletére jelentették meg a Fészek addigi történetét összefoglaló könyvet, amely emléket kívánt állítani az alapítóknek. E könyv lapjain jelentek meg Heltai Jenő sorai, melyek máig ható érvénnyel fogalmazzák meg a Fészek lényegét: „A művészi szabadság tisztelete, ami elválaszthatatlan az emberi szabadság tiszteletétől, ez tartotta itt össze annyiféle embert egy testületté, ez ébresztette föl annyiféle emberben az egymáshoz való tartozás megingathatatlan érzését. És amikor a ‚Fészek’ révbeérkezését ünnepelve tapogatózunk, minek köszönhetjük a Fészek mai nagyságát, mit magasztaljunk jobban, vezetőinek okos és tudatos munkáját, lankadatlan iparkodását-e vagy tagjainak alkalmazkodó tehetségét és fegyelmezettségét, nem szabad megfeledkeznünk arról, amiből hitem szerint igazi erejét merítette a Fészek: a szabadság szelleméről.”⁵⁵

Heltai szavai az első negyedszázadra utalnak, de a megfogalmazott gondolat útmutatóvá vált a jövő nemzedékei számára is. A jubileum záróakkordja volt az elmúlt negyedszázad viszontagságos, de mégis nagyszerű korszakának, amelyben bebizonyosodott, hogy lehetséges olyan életképes művész szervezetet létrehozni, amely mind szakmai, mind társadalmi vonatkozásban, politika mentesen szolgálja az egész művészvilág érdekeit. Az egykori Bohémiából társadalmi súlyú, nemzetközileg is ismert, elit klub vált.

* * *

A jubileumot követő közel húsz éves periódus, a Fészek igazi aranykora. 1929-ben a tagok létszáma meghaladta az 1.100 főt.⁵⁶ Ez a nagy szám is jelzi, hogy az akkori művészvilág legjelentősebb tömörülése volt a klub. S talán nem volt olyan művészi irányzat vagy szervezet, amelyben ne lettek volna jelentős számban Fészek tagok, vezetőik azonban bizonyosan Fészek tagok is voltak. A Fészek vezetői ebben az időben Dudits Andor, Iványi-Grünwald Béla, Székelyhidy Ferenc és dr. Ugron Gábor voltak.

A nagy létszám, valamint a gazdasági válság miatt megemelték a tagdíjat, sőt a meghívott tagok esetében magáért a felvételért is minden esetben külön megállapított összeget kellett fizetni. Korábban a vezetőség engedélyével bármikor vendéget lehetett hozni, most csak egyszer egy évben. A külföldiekre ez nem vonatkozott.⁵⁷ E szigorú szabály a zsúfoltságot kívánta enyhíteni, másrészt arra mutat, hogy a klub be akarta

zárni kapuit a kívülállók előtt. Fészek tagnak lenni privilégiumnak számított, közmegebecsüléssel járt együtt, hisz rangosabbnál rangosabb személyek és események kötődtek a klubhoz.

Nemcsak a Fészek, de az egész magyar kulturális élet legnagyobb eseménye volt 1932-ben a PEN Club világtalálkozója, mely a Fészek kertjében zajlott.⁵⁸ A világ minden tagországából Budapestre sereglettek a legnevesebb írók. Az írónagyságok miatt a hazai és külföldi sajtó figyelme ekkor a Fészekre irányult. Az esemény a klub nemzetközi tekintélyét és kapcsolatait is erősítette. A hazai művészvilág és a Fészek kapcsolatát jól jellemzi, hogy a 30-as években a Magyar Képzőművészek Egyesülete és annak Reformcsoportja is a Fészekben tartotta rendezvényeit.⁵⁹ 1932-ben költözött a házba a Magyar Amateur Mágusok Egyesülete.⁶⁰ A Benczur Társaság itt alakult meg és működött 1928-tól megszűnéséig.⁶¹ A Munkácsy Céh rendezvényei is itt voltak. Az asztaltársaságok hagyománya továbbélt, sőt újjak alakultak. Így például 1932-ben hozta létre Vesztróczy Manó a „Palette d'Or” asztaltársaságot a Párizsban járt művészek számára.⁶²

A klub nemzetközi kapcsolatait erősítette az a szokás, hogy a nagy külföldi kiállítások megnyitását követő vacsorát a Fészekben rendezték. A külföldi művészek rendszeres vendégei voltak a háznak s a magyarok is kijutottak külföldre, de ezek alkalomszerű kezdeményezések eredményei voltak. Korcsmáros Nándor szervezte meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával a „Művészcsere”. Partnere az amszterdami „Hungarica Club 1929.” volt, amelynek jóvoltából 1938-ban magyar művészek 2-3 hónapot tölthettek Hollandiában, majd 1939-ben holland művészek érkeztek Magyarországra.⁶³ Az akció mind Hollandiában, mind itthon nagy sikert aratott. Az eredeti kezdeményezés emlékére asztaltársaságot hoztak létre „Korcsmáros Nándor Művészcsere Asztaltársaság” néven.⁶⁴

Mindezek mellett a Fészek igazi vidám eseményei a nagy farsangok voltak, amelyek közül az 1933-as és az 1939-es emelkedik ki. Az első bál témáját („Mi lesz tíz év múlva”) a képzőművész báli dekoratőrök pesszimista vagy optimista szemlélettel készült „művekben” dolgozták fel. A korabeli sajtó kiemeli és közli Ruzicskay György „Művészbéke 1943.” című rajzát, Biai-Föglein, Gedő és Ábrán műveit, az ősök galériáját, de mindenekelőtt az Optimista bár új világát, a repülőket, felhőkarcolókat a Tabán helyén. A következő teremben Kövér Gyula „Pesszimiája” fogadta a nézőket. „Kísérteties komor terem, barlangok sötét szájadéka torkollik mindenfelől, cseppkövek, denevérek, kuvikok ... Budapest 1943-ban, vizionárius tájkép, vulkán a János hegy helyén, rombadőlt műteremház, pusztulás, rozsdás tankok, saskeselyű, barlanglakóvá süllyedt emberiség.”⁶⁵ A vidám farsang dátuma, ne feledjük 1933. Kevesen gondolták, hogy a báli dekoráció 12 év múlva nem iszonyú vízió, hanem valóság lesz.

Ha az 1933-as bál pesszimista dekorációi akaratlanul is a későbbi tragédia előhírnökei voltak, úgy az 1939-es bál rajzai a művészek valóságos helyzetéről vallottak. A „Rongyosbál” rajzai az utcát, a jelmezek az utca figuráit jelenítették meg.⁶⁶ A művész-társadalom jó része anyagi gondokkal küzdött, sőt egy részük az új politikai irányvonal következtében megvetetté, üldözötté vált, szinte a „társadalom söpredékének” számított, mint az utcán élő szegények a „rongyosok”.

A Fészek ezek között a körülmények között is próbálta megőrizni semlegességét, autonómiáját. Alapszabályban rögzítették, hogy a klub „politikai kérdéseket a leg-

szigorúbban kizár működési köréből” és a hagyományos tevékenységi köröket az 1937-es alapszabályban már a klub céljai között fogalmazták meg. A művészeti tevékenység alapszabályi hangsúlyozása szoros egységet képez a politika kizárásának gondolatával. A klub egyre inkább befelé fordult, igyekezvén kirekeszteni minden művészettől idegen gondolatot, tevékenységet életéből. Új tagsági formákat hoztak létre,⁶⁷ amelyek az anyagi bázis erősítésén túl azon művészeti egyesületek összefogására irányult, melyeknek felfogása közel állt vagy azonos volt a Fészekével. A Fészek nem politizáló, csak a művészetet szolgálni kívánó alapállása kifejezetten pozitív értékörző, mentő magatartásnak számított a jobbratolódo Magyarországon.

Az új politikai irányvonal részéről a klub semmi jóra nem számíthatott, hisz mind demokratikus szellemisége, mind tagságának összetétele miatt eleve szembekerült vele. 1938-tól kezdődően, a második világháború éveit a Fészek egyre nehezebb körülmények között próbálta fenntartani magát. Bár megszokott élete a külső szemlélő számára nem változott, mégis ez az időszak kísértetiesen hasonlít az 1914 utániakra. Ismét a művészet iránti érdektelenség, nyomor, háború, katonai behívások jellemzik a kort. Minden szándék ellenére a tagságot eltérő politikai nézetek bomlasztották.⁶⁸ A művészeknek nehézséget jelentett az évi tagdíjfizetés is, pl. műtárgyakat ajánlottak fel a díj fejében. Az elmúlt időszakban megvásárolt Dob utcai ingatlant kénytelenek voltak eladni, hogy a klub működését biztosítsák.

* * *

1944 sorsfordulót jelent a Fészek életében is. A háborús évek alatt tanúsított demokratizmus, ragaszkodása az egykori alapítók szelleméhez, elegendő indok volt a politikai nézetük, művészi vagy emberi gyengeségük miatt a klubon kívül rekedtek, illetve a jobbra húzó tagok számára, hogy március 19-e után – mikor erre lehetőség nyílt – a Fészekben is érvényt szerezzenek az új hatalom elvárásainak. Megdöbentő sebességgel, már 1944. áprilisában a Sztójay kormány „rendezni” akarta a Fészek-kérdést. A 173298/1944. VII. B. számú miniszteri felhatalmazással Palló Imrét kinevezték a Fészek kormánybiztosává, azzal a feladattal, hogy csináljon rendet a házban. Ennek következtében első lépésként valószínűleg tagrevíziót tartottak, amelynek során – az akkori politikai éra szempontjából – a nemkívánatos személyeket kizárták a tagok sorából, többek között Gyenes Lajost, az egykori titkárt is.⁶⁹

1944. júliusára a Fészekben „rend” lett.⁷⁰ Az új vezetés és tagság határvonalat húzott maga és a Fészek között. A művészkлубot megfosztották nevével, Magyar Művészek Háza névre keresztelve át. Beköltöztek épületébe, használták vagyonát. A Magyar Művészek Háza elnöke Oláh György lett, aki korábban az „Egyedül vagyunk” című szélsőjobboldali folyóirat szerkesztője volt.⁷¹ A néhány hónap, mely elnöksége idejére esik a Fészek történetétől lényegidegen, nem tartozik vizsgálatunk témakörébe, ezért fehér lap marad e dolgozatban.

* * *

A háború után Oláh, Dél-Amerikába ment, s a biztos távolból szemlélhette végig, hogy a Magyar Művészek Háza rövid időszaka milyen súlyos következményeket hozott a klub számára 1949-ben.

Az ostrom véget vetett a Magyar Művészek Házának, a klub megaláztatásának, jogfosztottságának, de egyben tönkretette az épületet. A gettó Dob utcai határa a Fészek épülete volt. A szovjet csapatok a Wesselényi utca felől akartak betörni a gettóba, de a Fészeknél kiépített német géppuskaállásból heves tűz fogadta őket. A szovjet csapatok kötelékében harcoló Illés Béla adta ki a tűzparancsot a német osztag megsemmisítésére, amelynek következtében a klub épületének egy része romhalmazzá vált.⁷² Aki Zádor István romos épületről készült rajzát szemléli, azt megérinti a műből áradó elmúlás hangulata.⁷³ Úgy tűnt, beteljesedett a pesszimista jóslat, az 1933-as báli dekoráció víziója 1945. januárjában maga volt a valóság. Az 1945-ös pesszimisták joggal hitték, hogy a Fészek története véglegesen lezárult, hisz reménytelennek tűnt, hogy a szétlőtt épületben a szétzilálódott tagságú, elszegényedett, megszüntetett klub valaha is feltámad. A háború az üldözés következtében elhunytak csak szellemükkel, a külföldre menekültek esetleg kapcsolataikkal segíthettek, míg az itthon maradt élők két kezükkel is tehettek azért, hogy a Fészek – dacolva mindennel – ismét létezzen.

A Kossuth Lajos utcában még ropogtak a gépfegyverek, amikor az omladékok között Korcsmáros Nándor már toborozta a klubtagságot a kötörmelék eltakarítására. Hite, energiája magával ragadta a többieket is. Talán mindannyian érezték – a szükség kényszerén túl, – hogy az épület helyrehozásánál többről van szó. Természetesen a művészek lelkesedése kevés lett volna a vállalkozáshoz. A demokratikus kormányzat azonban a Fészek mellé állt: Vas Zoltán miniszter megvédte az épületet (művészeké maradhatott), Ries István igazságügyminiszter a kormány nevében a Nemzeti Bizottság útján felhatalmazta Korcsmáros Nándort a klub újjászervezésére, Szabenyi Endre belügyi államtitkár az építéshez nyújtott anyagi segítséget.⁷⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 300.000 pengő építkezési segítyt, az újjáépítési miniszter 500.000 pengőt adott a tetőzet helyreállításához októberben.⁷⁵

Közvetlenül a romeltakarítás után, az újjáépítés alatt megindult az élet. Az ostrom utáni hónapokban a Fészekben tartották szinte az összes művészeti eseményt. Több mind húsz szervezetnek lett állandó házigazdája a Fészek.

1945-ben az újjáalakuló közgyűlésen a Fészek új vezetőséget választott, melynek struktúráját részben átalakították. A klubnak Csók István – az egykori alapítók egyik utolsó képviselője – személyében díszelnöke lett. A különböző művészeti ágak képviselőiből 10 fős elnöki tanácsot választottak, köztük ügyvezető elnökként Korcsmáros Nándort. A főtitkári tisztséget Herman Lipót töltötte be.⁷⁶ Valószínűleg az 1946-os közgyűlés határozta el, hogy a Fészek ügyét szolgáló kiváló tagoknak örökös tiszteleti tagságot adományoz (Heltai, Csók, Dinnyés, Vas).⁷⁷

Mind a Fészek, mind az új szervezetek rendkívül gazdag, változatos életet alakítottak ki a klubban. Az 1945-1949 közötti pár év ismét fényes korszaka a Fészeknek. A másság tolerálása, az elképzelések és irányzatok békés egymás mellett élése jellemezte a klubot. Ebben az időszakban a demokratikus politika és a klub rendkívül közel kerültek egymáshoz. Jó példa erre, hogy a kormányzat által kezdeményezett „Magyar Képzőművészetért” mozgalom kiállításának megnyitóját követő vacsora a Fészekben volt.⁷⁸ Balogh István miniszterelnöki államtitkár, a mozgalom szervezője, közkedvelt Fészek tag. A külföldi művészek mellett Gróza Péter (Peter Groza román politikus) tiszteletére rendeztek fogadást.⁷⁹ Új társaságként a Fészekben

működött megalakulása óta a Rippl-Rónai Társaság, s természetesen kiállításuk is volt itt 1947. január 25-én.⁸⁰ 1947. november 5-én szovjet estet rendeztek, melyen az ünnepi beszédet Kodály Zoltán tartotta.⁸¹

1948. január 18-án az ünnepi közgyűlésen Dinnyés Lajos köszöntötte a három éve újjáalakult klubot. Beszédében a Fészek háború utáni szerepéről az alábbiakat mondotta: „...felépítettük hídjainkat, útjainkat és rögtön megindult a termelés és azonnal megkezdődött a szellemi újjáépítés is. Mind a kettőben a Fészek Művészek Klubjé az elsőség, a kezdeményezés dicsősége. Történelmi tény, hogy itt kezdődött el elsőnek a bedőlt falak újjáépítése mindjárt a felszabadulás első napján és ezzel együtt indult el a kulturális, a szellemi újjáépítés munkája is. Ami jelentős művészeti, irodalmi és társadalmi intézményünk volt, az mind a Fészek ódon és újjászületett, barátságos falai között találta meg a helyét. A szenvedések és az üldöztetések borzalmas hónapjai és évei után a Fészek klub írói, művészei és ezek lelkes hívei mutattak példát, mint kell talpraállni és lángragyújtani az emberek életkedvét ...”⁸² E nagyszerű magasztaló szavak hallatán senki sem gondolta, hogy a Fészek 1949. július 30-i közgyűlése, mely ismét három évre megválasztotta vezetőségét,⁸³ az utolsó közgyűlés lesz az egyesület történetében. A klub, mint ahogy a többi egyesület sem, nem kerülhette el sorsát. 1949. őszén feloszlatták, vagyonát államosították.

A Fészek Klubra alkalmazták az 529/1945 M.E. sz., valamint az ezt kiegészítő 3.830/1946. M.E. rendeleteket, amelyek alapján a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezeteket oszlatták fel. Az 1938. XVII. törvénycikk értelmében megtagadták a belügyminiszeri láttamozást, amely maga után vonta a feloszlást. Épületét a 4287/1949. M.T. rendelet alapján a Székesfőváros közönsége javára bekebelezték.⁸⁴ A Magyar Művészek Háza rövid időszaka, mint egy totalitárius hatalom produktuma, kellő ok volt egy másik totalitárius rendszer számára, hogy felszámolja ezt a nagy múltú egyesületet.

1901 és 1949 között létezett, kis megszakításokkal a Fészek Művészek Clubja egyesület. Fellendülések, hanyatlások, botrányok és világhírnév, mikor mi jellemzi ezt a kuriózumnak számító klubot, amely közel ötven éven át volt otthona és szellemi műhelye a művészeknek. A művészet és művészek ügyét szolgálta, s amennyire lehetett, távol maradt a politikától. Az alapítók szándékainak megvalósítása azonban nemcsak a klubon múlt. A 20. századi magyar történelem újból és újból választás elé állította a klubtagságot, amely talán kiderül e dolgozatból, igyekezett mindig hű lenni az alapítók szelleméhez. A Fészek rendezvényei pedig elválaszthatatlanok a magyar művészeti élettől, annak rangos színfoltját jelentik. 1949-ben egy nemzetközi hírű, nagy múltú és jelentőségű egyesület története ért véget.

A művészklub azonban nem szűnt meg. A Kertész utcai épület az elkövetkezendő negyven évben is a művészek találkozóhelye maradt. 1957/58-ig a Művészeti Szövetségek Háza elnevezést kapta, s a szövetségek működtek benne. Ezek feloszlata után 1958-ban a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége Központi Klubja „Fészek Művészklub” lett, 1989. decemberéig, amikor ismét önálló művészegyesületté vált.

JEGYZETEK

1. A művészklub közel 50 éven át egyesületként működött, amely így a klub történetének első korszakát jelenti. Dolgozatom célja az egyesület történeti vázának megrajzolása az eddigi kutatómunkám során fellelt dokumentumok alapján, továbbá felhasználtam a már publikált visszaemlékezéseket és a klub történetét érintő cikkeket, írásokat. Sajnos a művészklub iratanyaga vagy megsemmisült vagy elkallódott. Az 1901-1949 közötti egyesületi időszakra vonatkozóan a levéltárakban és adattárakban csak szórvány anyagot találtam. A korabeli sajtó szisztematikusan átolvasásával és kigyűjtésével bővíülhetnek információink, elsősorban személyek és rendezvények, események szempontjából.

2. Dr. GERELYES E. szerk.: A szocialista művészetért! Művészeti dolgozók szakmai szervezeteinek történetéhez. Bp. 1974. A művészeti szervezetek kérdéskörének tárgyalásához elengedhetetlen mű, mivel más, ilyen széles horizonton mozgó írás – ismereteim szerint – nem foglalkozik a művészeti élet ezen aspektusával. Az egyesületekre vonatkozóan fontos adatforrás Dr. DOBROVITS S.: Budapest Egyesületei. Statisztikai Közlemények. 74. kötet 3. sz. 1936. 125-164.

3. Csak néhány egyesület, kör, társaság a példa kedvéért: Műbarátok Köre 1890., Budapesti Szobrászok Szakegyesülete 1893., Magyar Képzőművészek Egyesülete 1894., Magyarországi Artista Egyesület 1897., Rajztanárok Egyesülete 1897., Magyar Grafikusok Egyesülete 1901., Társadalomtudományi Társaság 1901., Országos Magyar Zenészövetség 1901., KÉVE Művész Egyesület 1907., Magyar Képzőművészek Egyesülete 1908.

4. BENDE J.: A képzőművészeti egyesületek története. Kézirat. MTA MKI Adattár. MDK-C-II-20/2. 144-190.

5. 1896-ban költözött a Nemzeti Szalon új székházba, ahol a klubhelyiség az emeleten volt, míg a többi helyiség a földszinten. Ez a különválasztás is szerepet játszott abban, hogy évről évre hanyatlott a klubélet, amelyet 1899-ben hivatalosan is megszüntettek. Bende J.: id. mű 150.

6. A pontos elnevezés: Fészek, Festők, Építészek, Szobrászok, Énekesek, Komédiások C/Klubja. E névhasználat az alapszabályokon és más kiadványokon 1929-ig következetes. Levelekben, más hivatalos iratokon rengeteg névvariációval találkozunk. Talán ezen akartak segíteni azzal, hogy 1929-ben már Fészek Művészek Klubja Tagnévjegyzéke-t írnak a kiadványra, körpecsétjükön is így szerepel. Nem tudni pontosan mikor tértek át ez utóbbi formára, gondolom a 25 éves jubileumot követően. A Fészek Művészklub őriz egy FMC betűkből szerkesztett jelvényt, továbbá egy háború előtti fotón jól látható a ház homlokzatán az FMC, amely a Fészek Művészek Klubja-ként oldható fel. Dolgozatom címéül ezt a variációt választottam, mert e névhasználat idejére esik a klub „virágkora”, továbbá szerettem volna így módon is elkülöníteni az

1949-ben megszüntetett egyesület történetét a több mint 90 éves művészklub történetétől. – A névhasználat változásai sohasem érintették a „fészek” szót, amely bár mozaikszó, levelekben és más írott szövegekben kezdő nagybetűs formával íródott hagyományosan, így én is ezt használom.

7. A művészszatlok történetéhez bővebb információt nyújt RÓNAI M.: Kávéházi művészszatlok. Kézirat. MTA MKI Adattár. MDK-C-II-93. – HERMAN L.: A művészszatlok. Bp. 1958.

8. Publikálva 60 1961. Szeptember. A Fészek Művészklub jubiláris hónapja. Programfüzet. Bp. 1961. 2. Továbbiakban: Programfüzet.

9. TOLNAY Á.: A Fészek 25 éve. 1901–1925. In: A Fészek. Bp. 1926. 3-39. A klub negyedszázados fennállására kiadott emlékkönyv művészek visszaemlékezéseit tartalmazza, melyek közül Tolnay írása a legfontosabb forrásunk a korai időszakra vonatkozóan. Más forrás megjelölése nélkül az alapítás történetét e munka alapján közlöm. Továbbiakban Tolnay Á.: id. mű

10. TOLNAY Á.: id. mű 3.

11. LYKA K.: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. Magyar Művészet 1896–1914. Bp. 1983. 32-33. – TOLNAY Á.: id. mű 4.

12. TOLNAY Á.: id. mű 5.

13. Különböző források alapján bizonyosan alapító tagok voltak: Alpár Ignác, Benczur Gyula, Fadruz János, Fényes Adolf, Karlovsky Bertalan, Kernstok Károly, Lechner Ödön, Rippl-Rónai József, Szinyei Merse Pál, Stróbl Alajos, Tolnay Ákos, Vaszary János, Vedres Márk, Zala György. Színészek: Fenyvessy Emil, Góth Sándor, Hegedüs Gyula, Pethes Imre, Rózsashegyi Kálmán, Szerémy Zoltán, Ujházi Ede, Zilahy Gyula.

14. TOLNAY Á.: id. mű 7.

15. ZSÜL (Zilahy Gy.): Kedves Szerkesztő! Színházi Élet 6. évfolyam 14. sz. 5-6.

16. Programfüzet. 1. A közölt oldal valószínűleg az 1901-es alapszabály első oldala. Több éves kutatómunka révén sem találtam egyetlen eredeti példányt sem. Az első fellelt és datált alapszabály 1907-ből származik. A szöveg megegyezik a közölttel, de más tipográfia. Feltehető, hogy 1962-ben még létezett az eredeti s valóban abból fotózták ki az első oldalt.

17. Fészek Festők, Építészek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek, Komédiások Klubja Alapszabályai 1907. Továbbiakban Alapszabály a megfelelő évszám megjelöléssel.

18. Budapest Főváros Levéltára. Tanácsi Ügyiratok. Iktatókönyv és számai alapján Fészek iratok. Az előadók és Vizváry Gyula kézzel írt kérélmé megtalálható, viszont az alakuló közgyűlés és a névsor, bár mellékletként csatolni kellett, nincs meg.

19. FRIEDMANN G.: A Pesti Izraelita Nőegylet Leány – Árva menhelyének és Nép-konvhájának története. Az 1886. évi decem-

ber 5-én történt felavatási ünnepélyének alkal-
mából. Bp. é. n.

20. Freund Vilmosra vonatkozó adatok for-
rása MTA MKI Lexikon Gyűjtemény.

21. FRIEDMANN G.: id. mű 23.

22. Budapest Fővárosi Levéltára. Tanácsi
Ügyiratok.

23. TOLNAY Á.: id. mű 8.

24. TOLNAY Á.: id. mű 9.

25. BÁLINT L.: Ötven éve. In: A Fészek
Emlékkönyv a Fészek Klub alapításának 60.
évfordulójára. Szerkesztette Demeter I. Bp.
1962. 19-32. Továbbiakban A Fészek 1962.

26. BÁLINT L.: id. mű

27. A „Fészek” Tagjainak Névjegyzéke.
(Bp.) é.n. Fészek Művészklub Archivuma.
Továbbiakban FMKA. A névjegyzék valaha
Herman Lipót tulajdonát képezte. A külön-
böző biztos dátumok – tagfelvételek, elhalá-
lozások – alapján 1910 és 1913 közé datálha-
tó. Az a tény, hogy Herman Lipót 1909. de-
cember 28-án lett Fészek tag és szerepel a név-
sorban, valamint az, hogy 1911. május 4-e
és 1913. október 23-a között nem volt Fészek
tag, valószínűsíti a jegyzék 1910/11-es kelet-
kezési dátumát.

28. Az alapszabályok eredeti ill. fénymá-
solt példányait a FMKA-a őrzi.

29. Alapszabály 1907. 1.

30. Egy jelvény a FMKA-ban található. Fel-
tételezem, hogy a huszas évek 2. felétől hasz-
nálták 1949-ig.

31. BÁLINT L.: id. mű 26.

32. A Fészek. 1962. 31 híres művész vissza-
emlékezését tartalmazza, részben az 1926-os
könyvet is.

33. LYKA K.: id. mű 34.

34. TOLNAY Á.: id. mű 33. Más forrás
megjelölése nélkül, az események forrása e visz-
szaemlékezés.

35. LYKA K.: id. mű 34. – Nagy I.: Társa-
dalom és művészet: a historizmus szobrá-
sai Művészettörténeti Értesítő 1990/1-2. 1-20.

36. TOLNAY Á.: id. mű 32., 33.

37. A Kabaré világa című könyv éppúgy
mint a Magyar Művészet 1890–1919. Bp. 1981.
45. Zoltán Jenő Tarka Színpadát tekinti az első
kísérletnek. Tolnay viszont önálló kabaréestről
beszél. Megítélés kérdése, hogy a kísérletet vagy
az önálló estet tekintjük elsőnek. Annyi bizo-
nyos, hogy 1907-től vált önálló színpadi műfaj-
já, így Tolnay állítása igaz lehet.

38. Színész baráti társaság, 1909-ben ala-
kult. Az asztaltársaság a klub legjellegzetesebb
társasága volt, amely még a nyolcvanas években
is létezett.

39. HERMAN L.: Napló. Kézírtos füzetek.
Magyar Nemzeti Galéria Adattára. 1909. de-
cember 2-i bejegyzés.

40. Az íróknak saját klubjuk volt Otthon
néven, ennek megszűnése után, 1945-től let-
tek az írók is Fészek tagok nagyobb számban.

41. HERMAN L.: id. mű

42. Eredeti meghívó a Black and White bál-
ra 1914. február 5. FMKA.

43. Ez az első kiállítás vásárlással egybekö-
tött csoportos kiállítás volt. Egyéni kiállításo-

kat 1928-tól rendeztek, az első Diósy Antal
festőművészé volt. A Fészek képzőművészeti
tevékenysége, kiállításai egy önálló tanulmány-
ban történő feldolgozást igényel. Jelen keretek
között nem térek ki erre a kérdésre.

44. Szerkesztői felhívás. Ma 1918. novem-
ber eleji különszáma. In: Dr.GERELYES E.:
id. mű 36.

45. Dr.GERELYES E.: id. mű 43.

46. Dr.GERELYES E.: id. mű 45.

47. Pór Bertalan visszaemlékezése. 1960.
június 8. Gépírat. MTA MKI Adattár. Oel-
macher Anna hagyatéka.

48. Fészek elnökségének nyomtatott értesí-
tése a tagok felé. 1914. október 8. FMKA

49. KISFALUDI STROBL Zs.: Emberek és
szobrok. Bp. 1969. 74.

50. Az átépítés rekonstruálása – más forrás
megjelölése nélkül – TOLNAY Á.: id. műve
alapján.

51. Dávid Mihály a Művészeti Szövetségek
Háza főtítkárának levele Rohonyi Katalinhoz
az MDP Központ Agit.Prop. Osztályára. Bp.
1951. május 26. FMKA. Fénymásolat.

52. Adalékok a belső Terézváros történeté-
hez. Bp. 1984. 162-169.

53. Egy fotó tanúsága szerint. FMKA.

54. Szintén egy fotóról tudjuk, a Fészek
Brideg Csapata 1934-ben Bécsben megnyerte
a világbajnokságot. Teljes névsor a fotó hátol-
dalán. FMKA.

55. TOLNAY Á.: id. mű 60.

56. A „Fészek” Művészek Klubja Tagnév-
jegyzéke 1929. Bp. 1929.

57. Alapszabály 1930.

58. Az újjáépített „Fészek” hároméves ju-
bileuma. 1948. január 18. Bp. 1948. 9. Továb-
biakban Fészek 1948.

59. Bianco meghívó nyomtatványok. MTA
MKI Adattár MDK-C-1-2/218 és 219.

60. Modern Mágia 1933. 9. évf. 3. sz.

61. A Benczur Társaság a Fészekben műkö-
dött 1921-ben történt megalakulásától. MTA
MKI Adattár. MDK-C-1-5/7500

62. Meghívó a „Palette d'Or” asztaltársaság
1937. május 7-i összejövetelére Magyar Nemze-
ti Galéria Adattára 14509/62. Az asztaltársaság
tagjai voltak: Barta E., Basch Á. Istók J.,
Jaschik Á., Kernstok K., Koszkol J., Márk K.,
Orbán D., Perlott Csaba V., Róna J., és Vesz-
tróczy Manó, aki a Paál László Társaságot is ala-
pította. MTA MKI Adattár MDK-C-1-143/1-3.

63. BALÁZS P.: Megérkeztek Hollandiába
a magyar csereművészek. Pesti Napló 1938.
július 27.

64. Meghívó a társaság összejövetelére Gye-
nes Lajosnak címezve. (1939 után). MTA MKI
Adattár MDK-C-1-2/413.

65. Kísérteties „Pesszimizista” és szívárvány-
színű Optimista bár a Fészek mai bohém esté-
lyén. Az Est. 1933. február eleje. FMKA.

66. Rongyosbál a Fészekben. Színházi
Magazin február 26.

67. Pártoló és Védő tagságot jogi szemé-
lyek, míg az Alapító tagságot természetes és
jogi személyek egyaránt megkaphatták mind-

zok, akik az előbbieknél 120 illetve 300, az utóbbinál egyszerűen 1000 aranypengőt kifizettek.

68. Gyenes Lajos levele Pali barátjához. 1946. július 6. MTA MKI Adattár MDK-C-1-2/263.

69. Palló Imre értesíti Szentgyörgyvári Gyenes Lajost kizárásáról. 1944. április 27. MTA MKI Adattár MDK-C-1-2/929.

70. PÁRKÁNY L.: Turay Ida egyes szám első személyben. Bp. 1989. 135.

71. Dr.GERELYES E.: id. mű 86.

72. ILLÉS B.: A Fészek körül. In: A Fészek 1962. 59.

73. A rajz publikálva Fészek 1948. első képtábláján.

74. CSÓK I. beszéde. In: Fészek 1948. 6.

75. Eredeti fogalmazvány. Vallás- és Közköztartásügyi Minisztérium Művészeti Osztály iratai. 1945-4.Fészek Művészek Klubja, 38.735. In: Iratok a magyar képzőművészet történetéhez. 1. füzet. 1945. Szerk. Kiss D. MTA MKCs forráskiadványai VIII. Bp. 1973. 41.

76. BÉNYI L. Körhinta. Emlékforgácsok egy festő naplójából. Bp. 1991. 24-25.

77. Dr.GERELYES E.: id. mű 86. A közgyűlés 1946. július 3-án volt. Örökös tiszteleti tagok vacsoráját örököltette meg egy fotó, amelyen 15-en láthatók. FMKA.

78. Meghívók. MTA MKI Adattár. MDK-C-1-2/255 és 256.

79. Fotóalbum FMKA.

80. Monostori Moller Pál igazgató által írt értesítés a Társaság tagjai számára. 1946. december 27. A cégfeliratban a Társaság címeként Bp. VII. Nagyatádi Szabó u. 36. szerepel, ami a Fészek akkori címe. (A Kertész utca 1939 és 1951 között e nevet viselte.) MKCs-C-1-120/138-23.

81. Szovjet est a Fészekben. Szabadság 1947. november 7. 5. – Fotó az estről. FMKA.

82. Fészek 1948. 10.

83. A Fészek Művészek Clubja főtájkára értesíti Szentgyörgyvári Gyenes Lajost, hogy választmányi taggá választották. Bp. 1949. augusztus 1. MTA MKI Adattár. MDK-C-1-2/927.

84. Tulajdoni lap bejegyzése. Fénymásolat. – Törvéncikkek értelmezése. Gépirat. FMKA.

Zsuzsa Bánóci: Der Künstlerklub FÉSZEK (1901-1949)

Auf Anregung bildender Künstler wurde 1901 die die Pfleger verschiedener Kunstgattungen vereinigende fachliche Interessengemeinschaft gegründet, die zugleich eine eigenartige Legierung von künstlerischen Veranstaltungen, Klub, Kasino, Salon und in der Künstlerwelt beliebten Stammtischgesellschaften ist.

Der Name des Vereins, FÉSZEK, ist ein Volltreffer, denn er ist zwar eigentlich eine Abkürzung, die sich aus den Anfangsbuchstaben der ungarischen Bezeichnungen für die Künstler der verschiedenen Sparten (Maler, Architekten, Bildhauer, Musiker, Sänger, Komödianten) zusammensetzt, zugleich aber auch ‚Nest‘ bedeutet.

Jenő Heltai hielt den Geist der Freiheit für die zusammenhaltende Kraft des Klubs, der sowohl in künstlerischer als auch in politischer Beziehung immer ein neutraler Ort war; ein Unterschied zwischen seinen Mitgliedern bestand nur hinsichtlich ihrer menschlichen und künstlerischen Größe.

Funktion und Tätigkeitsformen des Klubs bildeten sich schon in seiner ersten Periode zwischen 1901 und 1912/1914 heraus. Da die Kriegsjahre den Klub zerüttet und auch zu seinem finanziellen Ruin geführt haben, mußte er nach 1919 gleichsam von Grund auf neu organisiert werden. In der Periode nach dem Jubiläum von 1926 wurde er zu einem Zentrum der Künstlerszene. Im Jahre 1944 wurde er um seinen Namen geraubt, und die meisten seiner Mitglieder wurden ausgeschlossen. Während der vier Jahre nach der Wiederherstellung von 1945 gewann er seinen alten Namen und seinen alten Ruhm zurück. Im Jahre 1949 wurde der Verein durch die neue Macht wieder aufgelöst, und sein Gebäude wurde verstaatlicht.

Über diesen als Kuriosum geltenden Klub sind bisher nur Erinnerungen und Zeitungsartikel erschienen. In vorliegender Studie wird nun seine Geschichte aufgrund von durch eingehende Forschungsarbeit erschlossenen Dokumenten behandelt.

